

JAKAB ÉVA

Humanizmus és jogtudomány

1. Jogtudomány és jogélet

A szerződési jog minden magánjogi rendszer központi témaköre, amely az utóbbi évtizedek európai jogfejlődésében az érdeklődés középpontjába került.¹ A nemzetközi árucserre-forgalomban a nemzeti és nemzetközi szerződési szabályok ill. a kereskedelmi és szerződéskötési gyakorlat ismerete létfontosságú. A modern szerződéstani kutatások arra töreksenek, hogy a XIX. század becsvágyó és eredményekben gazdag korszaka után megmerevedett szerződéstani dogmatikát új, rugalmas és a szociológiai ill. játékelméleti kutatásokat figyelembe vevő, a társadalomtudományok fejlődését tükröző elméleti alapokra helyezték. Abból indulnak ki, hogy absztrakt, az általánosítás magas fokán álló szabályokkal nem lehetséges a szerződési jog valósághű, életközeli, praktikus és ésszerű leírása. A jog gazdasági elemzésének irányzata a gazdasági érdek oldaláról közelíti meg a jogintézményeket. Richard A. Posner például azzal érvel, hogy a szerződésszegés adott gazdasági szituációban ésszerű és helyeslendő, sőt az egyetlen jó megoldás lehet, ha a szerződő partner a pénzbeli kártérítéssel a hátrányokat kielégítően kompenzálja. A neoklasszikus szerződéstan lazít a klasszikus teória merevségén és igyekszik minden új irányzatot megszelleltített formában integrálni.² A „relational contract theory” arra törekszik, hogy a szerződéses viszonyokat komplexitásukban, társadalmi és gazdasági kontextusukban értelmezze.³

A fenti irányzatok közös jellemzője, hogy nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a szociális és gazdasági hálónak, amelyben az árucserre zajlik, és a mindennapokban a szerződéses viszonyok működnek. Ez a háttér döntően befolyásolja a szerződési klauzulák értelmezését és a felek elvárásait a szerződéskötés alkalmával. A „relational contract” elmélete ezen túl felhívja a figyelmet arra, hogy számos szerződés hosszú távú jogviszonyt létesít a felek között. Végtetes tévedés lenne, ha e szerződéses viszonyokat statikusként kezelnénk, amint azt a klasszikus szerződéstan tette, azaz pusztán a szerződéskötés jogi momentumára koncentrálnánk. Kézenfekvő alternatívaként kínálkozik a jogélet tanulmányozása és középpontba helyezése.

A „gesetztes Recht” és a „gelebtes Recht” közti feszültséget az összehasonlító jog már régen felismerte: a jogi norma törvényi formájában csak részinformációt nyújthat

¹ A tanulmány az OTKA 1K 502 kutatás része.

² R.A. POSNER: *Economic Analysis of Law*. 4. kiadás 1992. pp. 5.; K. LLEWELLYN: *The Common Law Tradition: Deciding Appeals*. 1960. 43–44.; K. LARENZ: *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. München, 1975. p. 187.

³ I.R. MCNAIL: *The New Social Contract: An Inquiry into Modern Contractual Relations*. 1980; J.M. FEINMAN: *Relational Contract Theory in Context*, Nw. U. L. rev. 94 (2000) pp. 737.

az adott ország jogrendszeréről. A tradicionális jogösszehasonlítás megelégedett a törvényszövegek összevetésével. Az új kutatási irányok azonban abból indulnak ki, hogy a kodifikáción túl számos további elem gyakorolhat döntő hatást a jogrendszer működésére.⁴ Ezekben a kutatásokban már nem a magánjogi törvénykönyvek állnak a középpontban; a központi kategória sokkal inkább a „Rechtskultur”, a jogi kultúra.⁵ A jogéletben a törvényi normát számos faktor színezi, átfesti, például a jogalkalmazás stílusa, a jogász-képzés szintje, az általános kulturális környezet, a „legal transfer” vagy a kereskedelmi szokások. A különbséget jól szemlélteti Friedman közismert szótár-hasonlata: „A dictionary is full of obsolete, archaic words, alternative forms, unused and common words, all jumbled together. Only the person who actually speaks the language is a sage guide to usage [...] The dictionary gives some hints, but not enough [...] Similarly, for legal systems: they are very different in real life, from the way they appear in formal texts. Study of legal culture must begin with the living law.”⁶

2. „Law in Action” az ókori Rómában

Az ókorban egyedül Rómában fejlődött ki a jogász hivatás,⁷ amely alapvető feltétele annak, hogy jogtudományról ill. jogrendszerről beszélhessünk. A római jogászok akadémikus írásokban, kazuisztikus módszerrel – de az egyes jogintézményekről absztrakt képet alkotva – rendszerezésre törekedtek. Ez nyitott rendszer volt, ahogyan ezt a XIX. században Savigny a magánjog németországi fejlődésére ajánlotta.⁸ Kérdéses azonban, hogy mennyire volt ez a jogtudomány döntő jelentőségű Rómában vagy az Imperium Romanum távoli területein? Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a klasszikus jogászok közül legfeljebb nyolc vagy tíz dolgozott és hatott egyszerre, azonos korszakban.⁹ Írásaik a principátus idején alig terjedtek túl Róma város határain. Az egyiptomi papiruszok anyagában mindenestre alig található nyomuk, holott számos császári rendeletről maradtak ránk feljegyzések. Az európai jogfejlődésre később nagy befolyást gyakoroltak ezek a művek,¹⁰ mégsem helyes a római jogélet valóságát ezekkel az írásokkal azonosítani. A jogászok könyveiket (*libri*) elsősorban a „szakmának,” és nem a nagy nyilvánosságnak szánták. A történeti római jog kutatása számára tragikus tévedés volt Georg Puchta tézise,¹¹ aki a szokásjogra vonatkozó tanával megmervítette a zárt, állítólag római „Pandecta”-rendszert.

⁴ K. ZWIEGERT – H. KÖTZ: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*. Tübingen, 1996. p. 10.

⁵ P. LEGRAND: *Fragments on law-as-culture*. Deventer, 1999. p. 5.; H. HEISS, ZVgIRWiss 100 (2001) pp. 396.

⁶ L.M. FIREDMAN: *Some Thoughts on Comparative Legal Culture*. Comparative Law and Private International Law. szerk. D.S. Clark. Berlin, 1990. p. 53.

⁷ L.M. FRIEDMAN: *Law and Society. An Introduction*. 1977. p. 39.

⁸ F.C. V. SAVIGNY: *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. 1814.

⁹ A.M. HONORÉ: *The Severian Lawyers. A preliminary Survey*. SDHI 28 (1962) p. 162.; A.M. HONORÉ: *Julians Circle*. TR 32 (1964) p. 1.; D. LIEBS: *Die Jurisprudenz im spätantiken Italien*. Berlin, 1993. p. 16.

¹⁰ V.Ö. J. ZLINSZKY: *Wissenschaft und Gerichtsbarkeit. Quellen und Literatur der Privatrechtsgeschichte Ungarns im 19. Jahrhundert*. Frankfurt a. M., 1997; H. COING, *Europäisches Privatrecht I-II*. München, 1985-1989; O.F. ROBINSON – T.D. FERGUSON – W.M. GORDON: *European Legal History*². London, 1994.

¹¹ G.F. PUCHTA: *Vorlesungen über das heutige römische Recht*. 1847. pp. 19., 23.

A XXI. század elején végre túl kell lépniünk a pandektisztika kérdésfelvetésén és vizsgálódási alapelvein. Korunkban már régen nem az a célja a római jog kutatásának és oktatásának, hogy a modern, hatályos magánjogi rendszer kiépítése számára próbáljon közvetlenül átvethető, absztrakt normákat kiszűrni az antik anyagból. Ma már nem aspi-rálhatunk efféle gyors, direkt alkalmazásra. Ehelyett fáradságos és elmélyült alapkutató-sokra van szükség: a jog keletkezését, működését, a jogegységesítési törekvéseket minél sokoldalúbb ókori összefüggéseiben kell feltárnunk, hogy elméleti alapot, eventuais alternatívákat kínáljunk.

Kunkel már 1972-ben így fogalmazott: „Juristenschriften und Kaiserkonstitutionen zeigen uns die Rechtspraxis im allgemeinen nur in der Brechung juristischer Abstraktion und Reflexion;”¹² azaz a jogász kommentárok és a császári rendeletek az Imperium Romanum jogéletét többnyire a jogász absztrakció és reflexió prizmáján keresztül, azaz megtörve tükrözik. A jogügyletek lebonyolításának leírását, amelyek a korabeli jogász számára magától értetődőek voltak, alig találjuk meg a forrásokban.

Mind a jogtudósok írásai, mind a nem-jogi irodalom azt mutatják, hogy a jogélet a principátus korában hagyományos, általánosan ismert és alkalmazott szerződési minták alapján zajlott. A főváros, Róma kis létszámú jogász köre aligha tudott determináló befolyást gyakorolni az okirati gyakorlatra. Sokkal inkább fordított a helyzet: a jogászok *responsa*ikban, a konkrét vitás ügyek eldöntésénél a szerződési mintákból, az okiratokból indultak ki. Az állásfoglalások azonban, amelyeket kifinomult jogász nyelvezetükkel megfogalmaztak és írásba foglaltak, annyira absztraktak, hogy a kiindulópontul szolgáló konkrét megállapodást sokszor nehéz mögötte felismerni.

A fenti rövid áttekintés is mutatja, hogy a római jogi szövegeket nem kezelhetjük úgy, mint egy modern törvénykönyv paragrafusait. A római jogtudomány bizonyosan komoly befolyást gyakorolt a római jogéletre, de nem azonosítható azzal. A jogrendszer működésére sok egyéb tényező is hatással volt – elég ha pusztán arra utalunk, hogy a római per agonisztikus jellegű,¹³ a *iudex* jogilag képzetlen, laikus elem és a jogász szakvélemények nem racionális megfontolás, hanem tekintélyelv alapján kerültek alkalmazásra.¹⁴

Ehhez járul az a felismerés, hogy a modern törvénykönyvek sem adnak kielégítő képet az adott ország jogéletéről, jogrendszerének működéséről. Egy amerikai jogtörténész jegyezte meg szellemesen, hogy „... the Code Napoleon teaches us as much of the living law of France as we learn about Egypt from Aida.”¹⁵ Kétségtelen, hogy a jogtudós számára egyszerűbb a Code Napoleont felütni, mint empirikus kutatásokat végezni. A jogtudomány mindenkor is hajlott arra, hogy (kényelmesen) ignorálja az empirikus valóságot. Ez a tendencia fokozottan jelentkezett a XIX. században a római jog kutatása terén is. Mitteis például pontosan tudta, hogy a római magánjogi rendszer íratlan jog volt, mégis úgy vélte, hogy a Pandekták jelentették „die ausschließlich geltenden römischen Gesetze.”¹⁶ A jogtudósi kommentárok és a római jog szerinte is azonos fogalmat képeznek. Ez a nézőpont korának tudományos irányvonalában gyökerezik: a

¹² W. KUNKEL: *Fides als schöpferisches Element im römischen Schuldrecht*. in: Fsch. Koschaker. 1939. pp. 1–15.

¹³ D. NÖRR: *Imperium und Polis in der hohen Prinzipatszeit*. München, 1966. p. 71.

¹⁴ L.M. FRIEDMAN: *The Legal System*. 1975. p. 32–39.

¹⁵ L.M. FRIEDMAN: *Law and Society. An Introduction*. 1977. p. 47.

¹⁶ L. MITTEIS: *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs*. Leipzig, 1981. p. 2.

legnevesebb német jogászok éppen azon dolgoztak ebben az időben, hogy a Digesztából kifejlesszék a modern ipari állam magánjogi törvénykönyvét, a BGB-t.

A pandektisztika absztrakt felfogása azt eredményezte, hogy a római jog elszigetelődött az ókortudományoktól. Ennek káros hatásaira a közelmúltban több kutató is felhívta a figyelmet.¹⁷ A gazdaságtörténeti kutatások kimutatták, hogy a Földközi-tenger medencéje az ókor folyamán mindig gazdasági egységet képezett; különösen igaz ez az Imperium Romanumra. A proszopográfiai munkákból látjuk, hogy sokszor az egyes népcsoportok is erős mobilitást mutatnak.¹⁸ Az epigráfiai források tanúsítják, hogy a görög és a latin nyelvű elem a Birodalom legkülönbözőbb részein bukkanhat fel. Az üzletemberek, a gazdasági élet szereplői már az ókorban sem ismertek földrajzi vagy politikai határokat. Az okirati anyag alapján a jogélet a fent vázolt sokszínű képet mutatja: a szerződés nyelvét (demotikus, görög, latin vagy egyéb), az alkalmazott szerződési formula kiválasztását, a felelősségre és a veszélyviselésre vonatkozó mellékegyezményeket a szerződő partner személye, az üzletkötés helye vagy a felek nyelvismerete alapján döntötték el.

A XIX. század még a modern magánjogi nemzeti kodifikációk számára keresett nyersanyagot a római jogban, ezért a rendszeralkotásra, feszes dogmatika megteremtésére koncentrált, ami sokszor anakronisztikus interpretációkhoz vezetett. Korunk számára ez a kutatási módszer – és ez a kérdésfeltevés – elavult, hisz a nemzeti jogok zsákutcájából éppen kifele tapogatózva az európai magánjog kontúrait igyekszünk megrajzolni. A közismert mondás, hogy a múlt (a történelem) ismerete nélkül semmilyen jövőkép sem képzelhető el, a jog művelőire is igaz. A Római Birodalom jogegységesítő törekvései és partikularizmusa – kellő absztrakció után – történetileg távoli, mégis tanulságos modellként szolgálhatnak az új európai magánjog formálásához, csiszolásához is.

3. Humanizmus és reneszánsz Európában

A „humanizmus, humanista” szavak gyakran bukkannak fel politikai beszédek, zsurnalisztikai termékek vagy programírások soraiban, amint azt már Kristeller is felrója.¹⁹ A „humanista” szó elcsépelet attribútummá vált, mert univerzális töltelékshóként, banalitásként használják. Bárki, aki az „általános emberi értékekre” vagy az „emberiség javát” szolgáló intézkedésekre hivatkozik, a humanista jelzőre apellál. A humanizmus eszméje és a humanista ember (mint jelenség) azonban történetileg egy szűken körülhatárolt korszakhoz és politikai-kulturális irányzathoz kötődik.

A humanizmus mint szellemi áramlat az itáliai reneszánsz terméke, de „diffúzió” útján gyorsan elterjedt a francia, a német, az angol és más európai kulturális-tudományos körökben is. A humanizmus kialakulásának politikai és társadalmi háttere a

¹⁷ A. BÜRGE: SZ 115 (1998) p. 155.

¹⁸ G. WESENBERG: *Neuere deutsche Privatrechtsgeschichte*. 3. Aufl. 1976. p. 46.

¹⁹ P.O. KRISTELLER: *Humanismus und Renaissance* 1. (Humanistische Bibliothek, Abhandlungen 21). München, 1974. p. 177.

városállamok felemelkedése Itáliában. E politikai uralmi rendszer és a feltörekvő új társadalmi réteg világnézete és életformája volt a humanizmus.²⁰

A *humanista* megjelölés talán először a XIV. században jelentkezett a humán tudományok művelőinek és oktatóinak megnevezésére. A humanista tanokat már ebben az időben is a *studia humanitatis*, *studia humaniora*, *humanitas* jelzőkkel illették. Sőt, a fogalom gyökerei az ókorig nyúlnak vissza: már Aulus Gellius²¹ is használja a fogalmat, amikor *Noctes Atticae* című művében a humán tudományokat, a *humaniora studiumát* „sokoldalú, az emberrel foglalkozó művelődési tudománynak” nevezi.²²

A humanizmust először a felvilágosodás irodalma nevezte kifejezetten önálló „korszaknak.” Voltaire és Montesquieu használták először az itáliai reneszánsz vezető ideológijára, a műveltség átfogó koncepciójára a humanizmus megjelölést.²³ Az eszmei áramlat fő jellemzője, hogy kiszorította a keresztény vallásos életszemléletet és új világképet alakított ki.

A felvilágosodás nagy gondolkodói a középkortól elszakadást, az új, emberközpontú világkép felemelkedését ünneplik a humanizmus eszméjében. De Burckhardt ismeri fel először, a XIX. században, hogy a humanizmus nem csak az antik irodalom felfedezése, hanem az „antike Weltsicht,” az ókori világnézet újraélesztése is egyben.²⁴ A humanizmus kezdetben valójában ezen új oktatási-művelődési koncepció formájában hódított.²⁵ A tudományok újjáéledése a XIV. századtól megteremtette az igényt egy új, a középkori vallásos életszemlélettől és műveltségtől eltérő oktatási program,²⁶ egy új műveltségi felfogás kidolgozására. Központi szerepet játszott az ókor újrafelfedezése, visszatérés a klasszikus Róma elegáns latin szerzőihez.

4. *Lingua nobilissima*

A humanizmus a „szó és a nyelv tudománya.” A humanisták vallják, hogy a nyelv a szellem egyetlen lehetséges kifejezési formája. A nyelv minden: a nyelv az ember lényege, a nyelv által vagyunk képesek a környező világunkat felfogni, leírni, értékelni és formálni, változtatni. Az emberi minőség sokszorosán is a nyelv függvénye; a műveltség csak a nyelven keresztül érhető el. A nyelv vezet az erkölcs, a tudás, a tudomány és a vallás felé is. Aki nem ura a nyelvnek, aki nem tudja tökéletesen kifejezni magát, annak nem lehetnek logikus gondolatai, és az nem értheti meg Istent sem.²⁷

A humanisták szemében egyetlen tökéletes nyelv létezett, a *nobilissima lingua*, a legnemesebb nyelv, a klasszikus latin. A latin nyelv tökéletes elsajátítása minden művé-

²⁰ FR.I. NIETHAMMER: *Philanthropinismus – Humanismus. Texte zur Schulreform*. szerk. W. Hillebrecht, Weinheim - Berlin - Basel, 1968. p. 94.

²¹ Aulus Gellius Kr.u. 130–170. élt.

²² Gell. NA 4, 2, 3.

²³ H. RUMPLER: *Europa und die Tradition des Humanismus. Von der Würde des Menschen in einer unvollkommenen Welt*. in: *Europa im Zeichen von Wissenschaft und Humanismus*, szerk. E. Brix - H. Schmidiger. Wien - Köln, 2004. p. 2.

²⁴ RUMPLER: *Europa*. p. 26.

²⁵ F. WIEACKER: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. 2. Aufl. Göttingen, 1967. p. 93.

²⁶ NIETHAMMER: *Philanthropismus*. pp. 261–269.

²⁷ U. MUHLACK: *Der Humanismus als kulturhistorische Epoche*. (Gerda Henkel Vorlesung). Münster, 2004. p. 17.

szet, műveltség és tudomány kiindulópontja. A humanisták tulajdonképpen esztéták voltak: költők, írók, literátorok, akik a „szépet” keresték a szavakban, a nyelvben is.²⁸ A szép beszéd, a mondatok hatásos felépítése, a választékos kifejezések használata elsősorban esztétikai élvezetet jelentették számukra. Azt vallották, hogy szép és elegáns nyelvi köntös nélkül nem képzelhető el jó tartalom. A latin nyelv „felfedezése”, a középkori barbár latintól való megszabadítása, a latin források kritikai értelmezése, az eredeti szövegrétegek feltárása a humanisták egyik legfontosabb célkitűzése.²⁹

A humanisták vallották, hogy a műveltség csak a nyelven keresztül érhető el. Minden tudomány alapja tehát a *philologia*. A latin forrásszövegek autentikus kiadásai, a forrástanulmányok az egyik legjellemzőbb humanista műfajt képviselik. Ehhez kapcsolódik az a tudományos áramlat, amely célul tűzte ki átfogó, rendszerező szótárak, értelmező szótárak, szakszótárak kiadását.³⁰

A humanizmus új oktatási-művelődési koncepciót dolgozott ki, amelyben a humán tárgyak fontos propedeutikai szerepet játszottak.³¹ A felsőfokú képzésben először a *studia humaniora (humanitas)* tárgyait oktatták: Grammatika, Rhetorica, Poetica, Historia és Ethica. E tárgyak adták minden szakképzés alapvető műveltségi magját, a képzett, kiművelt ember lényegét. A *humaniora* abszolválása után lehetett a három szaktudomány (teológia, jog, orvostudomány) valamelyikét választani, professzionális szakképesítést szerezni. A humanista tárgyak azonban nem alárendelt, bevezető tárgyak voltak ebben a „tanrendben”. Inkább fordítva igaz ez, a felsőbb tudományok voltak a *humanitas* függvényei. Az alapozó jellegű humanista oktatási modell elterjedése után a szellemi áramlat betört a „szaktudományok” oktatásába is, azok képzési modelljét is átformálta.

5. A humanista kozmosz, a tudomány és a művészet egysége

Monsignore Giovanni Battista Agucchi a késő-humanizmus egyik jeles képviselője:³² a festészet és a költészet csodálója, literátor, kora művészei között „art theorist”-ként számon tartott tudós, az asztronómia és Galileo Galilei lelkes híve. 1611-ben „Del Mezzo. Discorso Accademico” címen tanulmányt írt, amely az arisztotelészi és a neoplatonista szemléletet ötvözi. A munka Dante soraival kezdődik: „Nel mezzo dal cammin di nostra vita,” majd a görög és latin szerzők műveit tallózva arra a megállapításra jut, hogy a jóság és a szépség a „mezzanità” alapelvét testesíti meg.³³ Az építészeti arányok, a várostervezés, maga a teremtés is a „közép elvét” követi, melynek mottója: MEDII CUPPEDINE VICTAE. Még Galilei korszakalkotó felfedezését, a Jupiter négy új bolygóját is érvként használja fel Agucchi, hogy tézisént meggyőzőbbé tegye. Szerinte a világ alkotóelemeit is a „közép vágya” vezérli, a kozmosz egyensúlya is ezen alapul. A Teremtő is ezt az etikai-szellemi vezérelvet követte a bolygók elrendezésében.

²⁸ MUHLACK: *Humanismus*. p. 15.

²⁹ NIETHAMMER: *Philanthropismus*. p. 269.

³⁰ MUHLACK: *Humanismus*. p. 16.

³¹ MUHLACK: *Humanismus*. p. 17.

³² Bolognában született 1570-ben, 1607-től Rómában élt, Aldobrandini bíboros „maggior domo”-ja volt (1615–1621), majd Amasia püspöke és pápai nuntius Velencében, I. E. PANOFKY: *Galileo as a Critic of Arts*. Hague, 1954. p. 38.

³³ A mű kézírata Firenzében, A Bibliotheca Nazionale-ban található, idézi PANOFKY: *Galileo*. pp. 38–41.

A humanizmus jeles képviselői tipikusan több művészeti- vagy tudományágban is jeleskedtek, így természetes jelenség volt, hogy az ókori szerzők bölcsessége, etikai felfogása nem csak az írók-költők műveiben, hanem az építészek, matematikusok, asztrológusok munkáiban is tükröződik. Kiváló példa erre Galileo Galilei személye, aki kezdetben egyáltalán nem természettudósi pályára készült. Apja neves zenész és zene-tudós volt, így Galilei is a zene bűvöletében nőtt fel. Komoly irodalmi műveltségre is szert tett, maga is verseket írt, évekig foglalkozott kedvenc szerzőjével, Aristóval. Összehasonlító tanulmányt írt Aristo, Orlando Furioso és Tasso, Gerusalemme Liberata című művéről.³⁴ Sőt, a festészettel is kokettált; életrajzírói szerint ifjú korában több időt szentelt a festészetnek mint a matematikának.

Az is tény, hogy Galilei egész életében ápolta barátságát a neves firenzei festővel, Lodovico Cigolival (1559–1613). Kettejük szellemi kapcsolata és rendszeres levélváltása szép példa arra, hogyan hatottak egymásra a humanizmus látszólag oly különböző területei, mint az asztrológia és a festészet. Galilei mindig részletesen beszámolt barátjának kutatásairól és felfedezéseiről; de Cigoli is szenvedélyesen érdeklődött az új tudományos eredmények iránt. Köztudott, hogy Galilei kiváló minőségű távcsövével a Hold felszínét vizsgálta és szenzációs eredményekre jutott. Lenyűgöző, hogy Lodovico Cigoli egyik híres festményén, amely Szűz Mária mennybemenetelét ábrázolja,³⁵ a Szűz lába alatt, a kép alján a Hold felszínét Galilei legújabb asztrológiai megállapításait felhasználva, azokat hűen tükrözve ábrázolta a festő.

A humanizmus átfogó jelentőségét, az élet minden szegmensét átítató világnézeti jellegét jól mutatja az államelmélet és az építészet kapcsolata is az itáliai reneszánsz korában. Machiavelli műve³⁶ nem pusztán az államelméletben volt új korszak nyitánya, hanem közvetlenül hatott korának építészeti felfogására is. Kimutatható, hogy Cosimo Medici firenzei palotái, városrendészeti tervei a machiavellista uralkodás jegyében fogantak. Cosimo Medici nem csak az állam alapelveit tanulmányozta, hanem szenvedélyesen elmélyült az építészeti tanokban is. A Città, a város új víziója lebegett szeme előtt, amikor nagy művészek sorát (elég itt Michelangelo Buonarroti nevét említeni) alkalmazta Firenze erőit, hatalmat, szilárdságot és uralkodói akaratot sugárzó központjának felépítésére és díszítésére.

Palladio, a zseniális reneszánsz építész is hangsúlyozta elméleti írásaiban, hogy az épület mindig a megrendelőhöz, az emberhez, annak jelleméhez, szükségleteihez igazodik.³⁷ Az itáliai reneszánszt Burckhardt a képzett és dilettáns uralkodó-építetők korszakának nevezte, mert az építészet mindennek előtt a korszellemet, a hírnevet jelentette meg.³⁸ A reneszánsz díszes palotái, domborművei és szobrai a jelennek és az utókornak egyaránt szóltak.

A reneszánsz építészet azonban nem pusztán a humanista szellemi áramlatokból táplálkozott. Az elméleti munkák sokat idézik Vitruviust, az ókori Róma híres építészt. Az építészek lelkesen tanulmányozták az ókori romokat, a régészeti leleteket is.³⁹ Egyedül Antonio Averulino (Filarete) nevére és elméleti építészeti írásaira utalnék itt, ame-

³⁴ PANOFKY: *Galileo*. p. 5.

³⁵ Assunta, freskó a Santa Maria del Popolo székesegyházban, Rómában.

³⁶ NICCOLO MACHIAVELLI: *A fejedelem*. ford. Lutter Éva. Budapest, 2006.

³⁷ J. BURCKHARDT: *Die Kultur der Renaissance in Italien*. Stuttgart, 1860. Frankfurt a.M., 1989. p. 16.

³⁸ BURCKHARDT: *Kultur*. p. 1–2.

³⁹ BURCKHARDT: *Kultur*. pp. 35.

lyek 1460–1464 között születtek⁴⁰ és a gótikus stílust csepülve a reneszánsz kort dicsőítik. Számunkra fontos adalék, hogy a mű egyik példánya Matthias Corvinusnak készült; ez a kézirat ma Velencében található, a Szent Márk-könyvtárban.

6. A humanista tudós

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a humanizmus pusztán az iskolai és az egyetemi oktatásban töltött be jelentős szerepet. Éppen ellenkezőleg, számos humanista tudóst ismerünk, akik egész életpályájuk során az egyetemen kívül tevékenykedtek. Mondhatjuk, hogy a humanista tipikusan inkább költő, író, politikus – képzett és kiművelt államférfi vagy szakember. A világnézet, a műveltség, a tudományos igény és széles tárgyi tudás az, ami a humanista tartását, lényegét jelenti.

A humanista hírnévre és teljes értékű életre, az élet élvezetére törekszik. Ezek olyan tulajdonságok, amelyek a középkori vallásos tudományban még elvetendőek voltak. A humanista már nem bibliai példaképeket, hanem az ókori szerzők erkölcsi és szellemi értékeit követi és bizonyos értelemben pogány kultúrát képvisel. Cicero és Vergilius becsülték a hírnevet – tehát a hírnév utáni vágy pozitív emberi tulajdonság. Ovidius és Epikurosz az életörömekeket hirdették – tehát ezek is a természetes emberi vágyak közé tartoznak.

A humanista tudósok sokszor országhatárokon kívül, Európa híres városaiban vándorolva éltek; a „szabadúszó” életmód legjelesebb képviselője Rotterdami Erasmus. Mások állami funkciókat vállaltak, uralkodók megbecsült barátai és tanácsadói voltak. III. Henrik büszke volt rá, hogy Barnabás Brissonius az udvarához tartozik, és kész bírói vagy igazgatási-politikai funkciók betöltésére. A király dicsekedett vele, hogy nincs még egy uralkodó Európában, akinek ilyen művelt, tudós híve lenne.⁴¹ Brissonius személye és életpályája tipikus példa arra, hogy a humanista tudós „áttöri” a feudális rendi korlátokat. A szellem, a műveltség, a tudomány bizonyos demokráciát teremt, a humanista elsősorban a nemzetek feletti „*res publica litteraria*” polgára.⁴²

A humanista tudósok tudatosan elhatárolják magukat a középkortól. Maga a terminus technicus, a középkor („Mittelalter”) is ennek az elhatárolódásnak a terméke: az a korszak, amely a klasszikus Róma humanizmusa és a reneszánsz humanizmusa közé ékelődött be.⁴³ A középkorban a tudományok lehanyaglottak, a latin nyelv primitívvé vált, az ókori szerzők szövegeit meghamisították. A középkor barbár és tudománytalan, műveletlen periódus volt a humanisták szemében. A skolasztika retrográd, formalista érvelése nélkülözötte az objektív tudományos tartalmat és a szigorúan logikus érvelést. A középkori tudomány pusztán vallásos célok kiszolgálója, történelmi szemlélet, történelmi távlat nélkül.

A humanizmus mindennek az ellenkezőjére törekszik: műveltség, szaktudás, szakmai érvek, kristálytisztá logika. A tudománynak önálló belső értékekkel és törvényekkel kell bírnia, nem lehet egy külső eszme, ideológia kiszolgálója. A humanista tudomány célja az ókor teljes írásos hagyatékának áttekintése és művelése. A kutatások először az

⁴⁰ Egy szép példányt őriznek Firenzében, a Bibliotheca Magliabecchiana-ban (Cod. 130, Classe XVII), BURCKHARDT: *Kultur*. 44.

⁴¹ V.ő. A.S. SANCHEZ-GIL: *El jurista Barnabé Brisson*. 1995. pp. 32.

⁴² MUHLACK: *Humanismus*. 17.

⁴³ NIETHAMMER: *Philanthropismus*. p. 16.

ókori Róma nagyjaira összpontosítják a figyelmet. Különösen népszerű volt Cicero, akinek retorikai művészetét, elegáns nyelvezetét lelkesen tanulmányozták és utánzózták.⁴⁴

Petrarca életrajzában visszaemlékezik, hogy Cicero nyelvezete már kisgyermek korában is elbűvölte. Mindig csak latin szövegeket akart hallgatni, holott a nyelvet még nem is értette, de a latin szép csengése mellett minden más nyelv hangzása durvának, érdesnek, barbárnak tűnt fülének.⁴⁵ Cicero már Rómában is az elegáns stílus megtestesítőjének számított. Plutarkhosz (49,5) említi az anekdotát, hogy Augustus egyszer az unokáját titkos olvasmányon kapta rajta. A fiú előbb elrejtette a könyvet, majd vonakodva átadta – Cicero egyik művét. A *princeps* beleolvasott és az írás annyira lenyűgözte, hogy alig tudta letenni, végül dicsérő szavakkal adta vissza unokájának.

Petrarca azt is elmeséli, hogy apja kezdetben pártolta Cicero iránti rajongását. Később azonban attól tartottak a szülők, hogy az antik szerzők elvonják a fiú figyelmét a szerintük hasznosabb jogi tanulmányoktól. A családi vitának az lett a vége, hogy az apa egy heves összetűzés után az összes ókori írást tűzbe dobta, és pusztán két könyv megtartását engedélyezte fiának: Vergiliust pihenésül és Cicero Rhetorica-ját a szónoklattan tanulmányozására.⁴⁶

A római szerzők mellett a görög irodalom is népszerűvé vált a humanista tudósok körében. De a humanista tudós nemcsak a szépirodalmat tanulmányozta, hanem a feliratos emlékeket, a műalkotásokat és a régészeti leleteket is. A reneszánsz festők és szobrászok is ókori témákat dolgoztak fel, a humanista eszmék szellemében (elegendő itt néhány művészt említeni, pl. Leonardo da Vinci, Raffaello Santi, Botticelli, Albrecht Dürer, Michelangelo Buonarrotti, Andrea del Castagno).

A királyok szinte „kapkodtak” a humanista tudósok után: Rotterdami Erasmus, Petrarca vagy Enea Silvio Piccolomini minden európai udvarnál ünnepelt vendég volt. Barnabás Brissonius diplomáciai küldöttségben utazott Londonba, hogy királyának megnyerje angliai Erzsébet kezét.

Antonio Loschi, aki először írt kommentárt a Cicero-beszédekhez, szintén összekötötte a tudósi és politikai pályát: először Milánóban, az udvarnál tevékenykedett majd a pápa titkára lett.⁴⁷ Cicero-tanulmánya nem pusztán tudományos érdeklődés terméke: a beszédek mélyreható elemzését praktikus céllal, kora politikai beszédstílusának javítására és saját retorikai művészetének csiszolására végezte.⁴⁸

A humanista tudomány jellemző törekvése az ókori szerzők munkásságának minél teljesebb megismerése. Petrarca büszkén vallja: *Studiorum nostrorum non inanem vulgi gloriam ventose contentionis argutiis partiam, sed veritatis effectum ac virtutis, honestiorem terminum statuamus.* (Inst. 8,19).⁴⁹ Maga Petrarca is kutatott akkor még ismeretlen Cicero művek után, és ebben követője volt Coluccio Salutati, Niccolò Niccoli, Giovanni Francesco Poggio Bracciolini is. Antonio Loschi (1365–1441) az első, aki Cicero beszédeit részletes kommentárral látta el. A Cicero-tudósok hosszú sorát lehetne itt felsorolni (pl. Flavio Biondo, Giulio Pomponio Leto).

⁴⁴ C.J. CLASSEN: *Antike Rhetorik im Zeitalter des Humanismus*. München - Leipzig, 2003. p. 7.

⁴⁵ MUHLACK: *Humanismus*. p. 15.

⁴⁶ FRANCISCI PETRARCHAE FLORENTINI: *Opera quae exstant omnia I–IV*. Basel, 1581. Epistolae de rebus senilibus XV 1: II 946–949.

⁴⁷ CLASSEN: *Rhetorik*. p. 8.

⁴⁸ CLASSEN: *Rhetorik*. pp. 7. Coluccio Salutati Firenzében töltött be hasonló közigazgatási funkcióit.

⁴⁹ Opere di Francesco Petrarca: V. ROSSI – U. BOSCO: *Le Familiari I–IV*. Firenze, 1933–1942.

Témánk szempontjából fontosabb a humanista jogászok korai, kevésbé ismert képviselőinek megemlézése, akik a filológus és a jogász szemével fordultak a juszthinianuszi kodifikáció felé. Andrea Alciato (1492–1550) új alapelveket dolgozott ki a római jogászok írásai alapján. Módszerére jellemző, hogy a jogtudósi döntéseket nem rendszerezni akarta – nem belső logikát, zárt rendszert keres a jogászai vélemények mögött. Sokkal inkább arra törekedett, hogy a jogi szövegeket más forrásokból (nem jogászai irodalom, feliratok) kiegészítse, és ezáltal új értelmet keressen bennük.⁵⁰ Fontos számunkra a tény, hogy Alciato francia egyetemeken is oktatott – tehát felfogása és forráskezelési technikája francia földön is elterjedt.

A „közép vágya,” az ellentétek egyensúlya uralta a humanista művészetet és tudományt, amint azt fent, Arisztotelészre utalva, már említettem.⁵¹ Ez az etikai alapelv annyira átítatta a humanista gondolkodást, hogy a tudományos vagy politikai vitákat is az ellentétes vélemények dinamikus ütköztetése és a „közép” elérése révén próbálták lefolytatni. Maga a vitairat már az ókorban is közkedvelt műfaj volt. A görögöknél *synkrisis* a neve, a latinban az *altercatio*, *concertatio*, *dialogus* vagy *conflictus* megjelöléssel illették.⁵² A műfaj lényege a különböző nézőpontok és érvek versengése. Ebben a vitában egyik fél sem szükségszerűen a „jó” vagy a „rossz” képviselője. Azonos érték-színvonalat, rokon értékeket képviselő, egyenrangú vélemények ütköztetése folyik, amelynek célja az ellentétek feloldása vagy ésszerű kompromisszum elérése.⁵³ Tipikus ókori toposz a festészet és a szobrászat versengése, kifejező módjának összevetése, amely a humanizmus korában is közkedvelt téma volt. Egyetlen példára utalnék itt, Galileo Galilei és a festő, Lodovico Cigoli fennmaradt levélváltására.⁵⁴

Sokat vitatott kérdés, hogy a humanizmus eszméje a vallásos világnézet „mellett” vagy „helyett” alkotott-e új világot, a tudomány és a művészet világát.⁵⁵ Rumpel úgy foglalt állást, hogy még Giordano Bruno, Paolo Sarpi, Tommaso Campanella és Galileo Galilei esetében sem állíthatjuk bizonyosan, hogy ezt a határt valóban átlépték volna (tehát nem helyettesítették világképükben a vallást a tudománnyal). A legmesszebb Leonardo da Vinci merészkedett: Giorgio Vasari arról tudósít, hogy Leonardo szakított a vallással⁵⁶ – bár ez már a következő generáció véleménye, akik már értékelik a humanizmust.⁵⁷ Érdekes adat, hogy a természettudomány szinte alig játszott jelentős szerepet a humanistáknál, nem volt forradalmi jelentősége.⁵⁸ Ennek oka talán abban keresendő, hogy az ember áll a humanizmus középpontjában: az ember a Kozmoszban.

Végül érdemes röviden utalni a humanizmus vezető személyiségeire, ideológusaira és főbb műveikre: Pico della Mirandola (*Oratio de dignitate hominis*, 1496); Francesco

⁵⁰ CLASSEN: *Rhetorik*. p. 13.

⁵¹ Arisztotelész mellett Platon örvendett még óriási népszerűségnek az ókori filozófusok közül. F. WIEACKER: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. Göttingen, 1967. p. 91 egyenesen „Platon reneszánszáról” beszél.

⁵² A műfaj középkori továbbéléséhez lásd H. WALTHER: *Das Streitgedicht in der Literatur des Mittelalters*. München, 1920.

⁵³ Az ókori előzményekhez l. PANOFSKY: *Galileo*. p. 1.

⁵⁴ E. PANOFSKY: *Der Philosoph auf dem Scheidewege*. (Ein Beispiel für die Ambivalenz ikonographischer Kennzeichen). in: E. Panofskys deutschsprachige Aufsätze II. Berlin, 1998. pp. 32–37.

⁵⁵ RUMPEL: *Europa*. p. 28.

⁵⁶ J. TRAEGER: *Renaissance und Religion. Die Kunst des Glaubens im Zeitalter Raffaels*. München, 1997. p. 401.

⁵⁷ RUMPEL: *Europa*. p. 28.

⁵⁸ RUMPEL: *Europa*. p. 29.

Petrarca (*De sui ipsius et multorum ignorantia*); Niccolò Machiavelli (*Il principe*, 1513–1532). A humanisták szerint az ember képes arra, hogy a „jót akarja”; ezért az is szabad elhatározásától függ, hogy a „rosszat válassza.” Ez is mutatja, hogy a humanistáknál az emberi szabadság a legfőbb erőny.⁵⁹

7. Humanizmus és jogtudomány

A humanizmus eszmei áramlata a jogi gondolkodásban is új irányzatok megjelenéséhez vezetett. Közismert, hogy a középkorban, a XI. századtól a glosszátorok és a kommentátorok Észak-Itáliában egy erősen skolasztikus, de dinamikusan fejlődő és az európai jogfejlődést determináló jogtudományt fejlesztettek ki, amely a teológia és a filozófia mellett az egyetemi képzés alapjává vált. E jogtudomány elsődleges forrása a jusztiniánuszi kodifikáció volt, amelynek autentikus voltát még mindig Jusztiniánusz császár tekintélye alapozta meg. A glosszátorok és a kommentátorok a középkorra jellemző vallásos tisztelettel, a tekintélyelv alapján viszonyultak a VI. századi szövegekhez, igyekeztek azokat ellentmondásoktól mentes, komplex rendszerként értelmezni.

A humanizmus ezzel szemben kritikusan szemlélte Jusztiniánusz működését. Nem a posztklasszikus császári jog, hanem a „valódi” ókori szerzők álltak a humanista tudós érdeklődésének középpontjában. Ezért a művelt írók, költők, művészek éles kritikával illették a jogot és a jogászokat, gúnyolták a „primitív” jogtudományt.⁶⁰ Példaként idézhetnénk megint Petrarát, aki apja kívánságára ugyan hosszú évekig jogot tanult (Avignonban majd Bolognában), de sohasem szerzett jogi diplomát, és egész életében gyűlölettel és gúnnyal nyilatkozott a jogról és a jogászokról. Ez az a tipikus eszmei-ideológiai háttér, amely a humanista tudósokat sokáig távol tartotta a jogtudománytól Itáliában.

A humanizmus eszmevilága elsősorban a Francia Királyság területén gyakorolt pozitív, ösztönző befolyást a jogtudomány fejlődésére. A római jog azonban egészen más szerepet töltött be a francia jogfejlődésben és egyetemi oktatásban, mint Itáliában. Közismert, hogy a Francia Királyság jogfejlődése két ellentétes vonulattól indult ki a középkorban. A déli tartományok az írott jog területének számítottak („pays du droit écrit”), ahol a *Leges Romanae Barbarorum* formájában tovább élő, erősen vulgarizált római jog volt sokáig a jogélet alapja. Ezzel szemben az északi országrészek a „pays du droit coutumier,” a szokásjog uralma alatti tartományok voltak. Érdekes módon azonban éppen a kezdetben kevésbé fejlett északi tartományokban diagnosztizálható erősebb hajlam a jusztiniánuszi kodifikáció szellemi befogadására, itt indult meg egy lassú, beszivárgáson alapuló recepciós folyamat.⁶¹ Ebből ugyan sohasem lett egy *in complexu*, teljes mértékű recepció, de a jogászok igyekeztek a helyi szokásjogból és a jusztiniánuszi jogból egy individuális „droit commun francais”-t alkotni. A déli országrészekben viszont uralkodóvá vált a felfogás, hogy a római jog az írott jog területén is csak a szokás erejénél fogva érvényes. E felfogás történeti alapja, hogy a glosszátorok

⁵⁹ PICO DELLA MIRANDOLA: *Über die Würde des Menschen*. dt. v. Herbert Werner Rüssel. Leipzig, 1940. p. 49.

⁶⁰ POKOL B.: *Középkori és újkori jogtudomány*. Budapest - Pécs, 2008. p. 117.

⁶¹ WESENBERG: *Privatrechtsgeschichte*. p. 58.

előtt a Breviarium Alaricianum volt a római jogi ismeretek forrása, amely azonban nem minden tartományban volt érvényben.⁶²

A római jog a humanizmus kora előtt kevés népszerűségnek örvendhetett a Francia Királyság területén. A negatív értéktételek oka azonban nem az egyetemek tudományos vagy a jogászok elméleti ellenvetéseiben keresendő. Elsősorban politikai okok vezettek a komoly ellenálláshoz, amely 1219-ben ahhoz vezetett, hogy III. Honorius pápa (a francia királyok közbenjárására) pápai bullával ('*Super specula*') betiltotta a római jog oktatását a Párizsi Egyetemen.⁶³ A politikai ellenszenv abból eredt, hogy a Német-Római Császárság (a franciák első számú ellensége) közvetlenül Jusztiánusztól vezette le legitimációját. A jusztiánuszi kodifikációt mint „császári jogot” is saját örökségének tekintette, amely a területén *ratione imperii* (mint császári jog) számított hatályos jognak. A francia jogászok természetesen elutasították a római jog illetén recepcióját, már csak az államjogi és nemzeti tartalom miatt is. Hangoztatták, hogy francia földön a római jog inkább *imperio rationis* érvényesülhet: azaz akkor alkalmazandó, ha az észszerű szokások ezt igazolják, a joghézag kitöltésére, a király által megtűrve.⁶⁴

A római jog recepciója Franciaországban is először az egyetemi katedrákról áramlott szét. A jogtudomány romanizálását azonban sokáig hátráltatta a fent említett pápai tilalom, amely éppen Párizsban, az ország legjelentősebb egyetemén száműzte a római jogot az oktatásból. A római jog legnevesebb tudományos műhelye és a legszínvonalasabb római jogi oktatás ennek következtében Orleans jogi iskolájában fejlődött ki.

A XIII.–XV. században a francia jogászok elsősorban a szokásjogi normák összegyűjtésével és írásba foglalásával foglalkoztak. A jogkönyvek előállítói ismerték azonban a római jogot és a kánonjogot is, sőt néha mérlegelték a különböző jogrendszerek egymásra hatásának lehetőségét is. Jellemző példa erre a Coutumes de Beauvaisis, Philippe de Remy, Sire de Beaumanoir munkája: a szerző igyekszik a római jogi befolyást mérsékelni és joghézag esetén inkább a szomszédos tartomány szokásjogából ajánl normákat vagy új szabályokat talál ki, hogy valahogy elkerülje a *ius commune* alkalmazását.⁶⁵ A helyi szokásjogok írásba foglalását a francia állam egyébként tudatosan támogatta is, különösen a XV. századtól figyelhető meg ennek a mozgalomnak a felerősödése. Különösen nagy befolyással bírt a jogfejlődésre Párizs „coutume”-jének 1510-es publikálása, mert a párizsi parlament és a jogtudomány ezek után elsősorban ehhez a jogforráshoz igazodott.⁶⁶

A francia jogi iskola önálló fejlődési irányt talált, amit a *mos Gallicus* kifejezéssel jelöl a jogtörténet. Különösen Montpellier és Orleans egyetemén, a római jogi oktatás két központjában, alakultak ki jelentős tudományos műhelyek, amelyek koruk *mos Italicus*-át, az Észak-Itáliai városok színvonalát messze túlszárnyalták. A *mos Gallicus* a XVI. század francia humanista jogtudományát jelenti, amely kora tipikus francia műveltsége, azaz a filozófia és filológia eredményeit és módszereit a jogászai gondolkodásban is gyümölcöszteti. A XVI. század francia nyelvészei alkották meg azokat a *vulgata* szövegkiadásokat, amelyek az ókori szerzők műveit korunkig megőrizték.⁶⁷ A francia

⁶² KOSCHAKER: *Europa*. p. 222.

⁶³ KOSCHAKER: *Europa*. p. 76.

⁶⁴ KOSCHAKER: *Europa*. p. 222.

⁶⁵ WESENBERG: *Privatrechtsgeschichte*. p. 60.

⁶⁶ L. MITTEIS: SZ Germ 43 (1922) p. 419.

⁶⁷ Például Joseph Justus Scaliger (1540–1609), v.ö. WESENBERG: *Privatrechtsgeschichte*. p. 61.

iskolából kerültek ki azok a kiváló latinista jogászok, akik a római jog forrásait a klasszikus szövegekből akarták megismerni, elvetve Jusztiniánusz kodifikátorainak interpolációit. Tribonianust a klasszikus jogász írások meghamisítójaként ítélték el (*facinora Triboniani*). Persze figyelmen kívül hagyták azt a tényt, hogy a császár a VI. században nem antiquarista érdeklődésből, hanem kodifikátorként, törvényhozóként nyúlt Papinianus vagy Ulpianus több száz éves munkáihoz.⁶⁸ A glosszátorok és a kommentátorok latin tudása, filológiai és történelmi felkészültsége messze elmaradt a francia humanisták műveltsége mögött.

A XVI. század kiemelkedő tudósai nagyrészt Alciatus (1492–1550) és Budaeus (1467–1540) tanítványai voltak, akik elvetették Bartolus skolasztikus módszereit.⁶⁹ Bourges egyeteme válik a XVI. század második felében e szellemi mozgalom centrumává, ahol számos neves jogász oktatott és alkotott: Duaren (Duarenus), Baudouin (Balduinus) és Cujas (Cujacius), majd Hotman (Hotomanus) és Doneau (Donellus). Cujacius korának leghíresebb jogeset-elemzője és analitikusa, míg Donellus a legnagyobb rendszeralkotója volt. De ehhez az iskolához tartozott még a XVI. században Jacobus és Dionysius Gothofredus is; köztudott, hogy Gothofredus adta ki először *Corpus Iuris Civilis* cím alatt gyűjteményes kiadásban a jusztiniánuszi kodifikáció törvénykönyveit (1583).

A francia humanista iskola, hangsúlyozottan tudományos módszertanával és a jogi normákhoz való kritikus, felszabadult viszonyulásával a természetjogi irányzat és a korai természetjogi kodifikációk előfutára, ideológiai-szakmai megalapozója. Már Hotomanus kodifikációs gondolatokat dédelget az 1567-ben publikált „Antitribonianus” című munkájában: a római jog szerint csekély befolyást gyakorolt a francia jogra, tehát a nemzeti jogot kell előtérbe állítani.⁷⁰ Szerinte a római jog recepciója negatív hatással van a jogtudományra, csak növeli a tudományos viták és jogi problémák számát, ahelyett hogy kielégítő megoldásokat kínálna.

A francia jogtudomány kiemelkedő évszázada kiváló jogászok generációit termelte ki. A jogtudományt a tolerancia és a módszertani sokféleség jellemezte. A latinisták mellett a hazai szokásjog összegyűjtésén, rendszerezésén fáradozó műhelyek is virágoztak (pl. Peter Pithou). Az ókori források kutatását sem csupán Donellus magas szinten szisztematizáló, absztrakt tudományosságú módszerével művelték, hanem sokszor pusztán antiquarista érdeklődésből foglalkoztak az ókor jogi és nem jogi szerzőivel.⁷¹

A francia jogfejlődésben azonban nem csak az egyetemek és kiváló professzorai, hanem a parlamentek és a gyakorló jogászok (főleg bírák) is fontos szerepet játszottak. Ezen a téren elsősorban a párizsi parlament tevékenysége volt determináló. A párizsi parlament hatásköre a korabeli Franciaország területének kb. harmadára terjedt ki, de tekintélye az egész királyságban elismert volt. A párizsi parlament un. *curia regis*, legfelsőbb királyi törvényszék gyanánt működött, amelynek tagjait a király nevezte ki és tevékenységükért fizetést kaptak. A párizsi parlament a városi és tartományi bíróság fellebbviteli szerve volt, örködött a jogalkalmazás egysége és törvényessége fölött. A XIII. században még királyi tanácsként alakították meg, amelybe a király a feudális urakon és vazallusokon kívül már akkoriban szakképzett jogászokat is meghívott.⁷² A

⁶⁸ KOSCHAKER: *Europa*. p. 221.

⁶⁹ WIEACKER: *Privatrechtsgeschichte*. p. 90.

⁷⁰ P. VINOGRADOFF: *Roman Law in Medieval Europe*. 1961. p. 71.

⁷¹ WESENBERG: *Privatrechtsgeschichte*. p. 65.

⁷² M. GÖHRING: *Weg und Sieg der modernen Staatsidee in Frankreich*. 1947. p. 63.

parlament később egy fél-feudális szervvé vált, amelynek tagjait a király de facto nem bocsáthatta el, és politikai ill. államjogi szempontból kulcsfontosságú pozícióval bírt. A párizsi parlament sokszor opposícióba is vonult a központosított királyi hatalommal szemben. A XVI. században viszont már túlnyomó részben szakképzett jogászok alkották a párizsi parlamentet, akik ragyogó humanista műveltséggel és alapos jogtudományi képzettséggel rendelkeztek. Ezek a gyakorlati jogászok dolgozták ki a francia magánjogi rendszert.

A parlament elvi élű döntéseket („arrêts reglement”) hozott, amelyek a jogfejlődés menetét a jövőre nézve megszabták. Ezen kívül a királyi rendeleteket a parlament regisztrálta („enregistrement”), ami a publikálás előfeltétele volt. Alkotmányjogilag ugyan vitatott volt, hogy a királyi rendeletek ezáltal csak „törvényjavaslattá” degradálódtak-e, azaz nem emelkedtek volna törvényerőre a regisztrálás nélkül.⁷³ A párizsi parlament mellett mintegy tizenkét tartományi parlament is működött hasonló funkciókkal felruházva. Az egyedülállóan magas színvonalú francia jogfejlődést nagyban elősegítette, hogy ilyen nagy tekintélyű, öntudatos és művelt bírói gárda tevékenykedett az igazságszolgáltatás legfelsőbb szintjén.⁷⁴

8. Brissonius élete és munkássága

A francia humanizmus egyik késői, kiemelkedő képviselője Barnabas Brissonius, akinek az életéről viszonylag kevés adat maradt ránk.⁷⁵ Bizonyos, hogy 1531-ben született és 1591-ben halt meg, tragikus körülmények között. Életének szűk hatvan éve alatt kiemelkedőt alkotott jogtudósként, államférfiként és politikusként is. Életének sok állomása homályban marad az utókor előtt, ahogy azt Trekell, lelkes német kutatója is felrója.⁷⁶ Szülőhelye Fontenay-le-Comte, Poitou-ban, egy francia kisváros, amely Vendeé kerületében fekszik. Apja Francois Brisson, a nemesség tagja, hivatalára nézvéen „lieutenant particulier,” a helyi igazságszolgáltatási és igazgatási apparátus vezetője, akit a király nevezett ki.⁷⁷ Édesanyja Marie Fuchier. Egy fiútestvére volt, Pierre, aki apjuk példáját követte, hasonló pályát futott be és valóban utódja is lett a bírói-közigazgatási poszton.⁷⁸

Barnabe Brisson saját bevallása szerint is apjától örökölte a humanista eszmék iránti rajongást és a műveltség, a tudás tiszteletét.⁷⁹ A fiú már ifjú korában kitűnt rendkívüli tehetségével, gyors észjárásával és tudásvágyával. Hamar bebocsátást nyert a kisváros

⁷³ KOSCHAKER: *Europa*. p. 121.

⁷⁴ WESENBERG: *Privatrechtsgeschichte*. 67.

⁷⁵ Lexikális adatok találhatók elsősorban a következő szerzőknél: E. HOLTHÖFER: s.v. in: M. STOLLEIS: *Juristen. Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*. München, 1995. pp. 102–104; R. D'AMAT: s.v. *Dictionnaire de biographie française VII*. Paris, 1956.; E. BARNAVI - R. DESCIMON: *La sainte ligue, le juge, et la potence. L'assassinat de President B.* 1985; R. ORESTANO: s.v. in: *Novissimo Digesto Italiano III*. 1964.; SANCHEZ-GIL, *El jurista*. pp. 32.

⁷⁶ A.D. TREKELL p. 10.

⁷⁷ F.C. CONRAD: p. 11.: *Patrem habuit Franciscum Brissonium, virum honestum et divitem, oppidi Fontenaisiensis Proprietorem*.

⁷⁸ SANCHEZ-GIL: *El jurista*. P. 42.

⁷⁹ Epistola Dedicatoria ad Patrem suum, Franciscum Brissonium – Brissonius feljegyzése Párizsban, 1556-ban, a *Selectarum ex iure civili* című művének második könyvében.

művelt tudós köreibbe, ahol apja is sokat forgolódott. A fiatal B. itt alapozta meg briliáns humanista műveltségét, amely később annyit használt neki szakmai és politikai előmenetelében. Ebbe a társaságba járt Andre Tiraqueau is, aki magas királyi hivatalnokként élt akkoriban B. szülővárosában.⁸⁰ Tiraqueau korának neves jogásza volt, akit igen művelt, képzett államférfiként ismertek és tiszteltek. Az életrajzi adatok arra utalnak, hogy Tiraqueau volt az, aki B. figyelmét a jogtudományok felé terelte. B. valószínűleg már szülővárosában megismerkedett a helyi feudális jog alapjaival, és belekóstolt a római jog tudományába is. Ezen kívül bizonyosan elmélyült a történelem, a filozófia, az irodalom, a nyelvészet (azaz az *omnes artes*) tanulmányozásában.⁸¹

Valószínűleg Tiraqueau ösztönözte arra, hogy már igen fiatalon hagyja el szülővárosát: Orleans-ba ment és jogi tanulmányokba kezdett. Orleans-tól azonban hamarosan elköszönt és Bourges egyetemére váltott, hogy végül Poitiers-ben fejezze be jogi tanulmányait. Egyetemi tanulmányainak tartalmáról vagy színvonaláról szinte semmilyen adat nem áll rendelkezésünkre. Nem tudjuk bizonyosan, hogy mely professzorokat hallgatta, kik voltak a tanárai vagy tanulóársai. Az életrajzi adatok alapján valószínűnek látszik, hogy Orleans-ban már találkozhatott a fiatal Donellusszal (Hugues Doneau, 1507–1591), aki akkoriban kezdett el ott tanítani. Bourges-ban valószínűleg megismerte Duarenust (Francois Douaren, 1509–1559), aki korának híres jogtudósa volt.

A gyakorlati jogász pályáját mindenesetre Poitiers-ben kezdte el, itt dolgozott szerényen néhány évig ügyvédként. Valószínűleg fiatalkori mentora, Tiraqueau ösztönözte megint arra, hogy adja fel a vidéki ügyvéd nem túl ígéretes jövőt tartogató parxisát és költözzön Párizsba, a fővárosba, a királyi udvar közelébe. Párizsba költözése talán már 1553-ban, de legkésőbb 1556-ban bekövetkezett, tehát 22 vagy 25 éves korában.⁸² Ettől kezdve szakmai és politikai karrierje meredeken ívelt felfelé.

Már Poitiers-ban, majd később Párizsban is elmélyült humanista kutatásokat folytatott a római jog terén. Kiváló latin tudása, gyerekkorától kezdve ápolt humanista műveltsége lehetővé tette számára az ókori szerzők intenzív tanulmányozását. Kiemelkedő tehetségét és szorgalmát tanúsítja, hogy 30 éves korára már két olyan művet is megjelentetett, amelyek kora jogtudományában alapvető jelentőségűek voltak: *Selectarum ex iure civili* (1556) és *De verborum significatione* (1559).⁸³

A két kötet révén Brisson nagy hírnévre tett szert. Nem csak szűk szakmai körökben, a humanista tudósok és jogászok között aratott elismerést, hanem a főváros szellemi és politikai életének jeles képviselői előtt is komoly tekintélyt szerzett. Tudományos teljesítményén kívül sokoldalú műveltsége és ragyogó szónoki tehetsége miatt is ünnepezték. Sőt, a király, IX. Károly is felfigyelt személyére és kegyeibe fogadta. IX. Károly 1573-ban latba vetette befolyását, hogy Brisson nevezze ki a párizsi parlament „avocat général” tisztjére. Utódja, III. Henrik, még nagyobb becsben tartotta Brisson. 1575-ben a pénzügyi tárcát bízta rá, majd 1580-ban a Koronatanács tagjává nevezte ki. Néhány év múlva, 1587-ben történt, hogy B. kísérté el Poitiers-ba a párizsi parlament Első Elnökét szolgálati útjára, egy rendkívüli bírósági ülésre (Grand Jour du Poitou). Valószínűleg ezen utazás alatt tett igen kedvező benyomást az Elnökre; mindenesetre 1588-ban már a párizsi parlament Hatodik Elnökének választották meg.

⁸⁰ A. Tiraqueau 1488–1558 között élt, v.ö. E. BREION: *Un jurisconsulte de la Renaissance: André Tiraqueau*. Paris, 1937.

⁸¹ SANCHEZ-GIL: *El jurista*. p. 45.

⁸² Egyik dedikációja tanúsítja, hogy 1556. júliusában már bizonyosan Párizsban lakott.

⁸³ Brissonius műveihez lásd azonnal lent.

III. Henrik, a király is őszinte bizalmába fogadta és hangoztatta, hogy egyetlen másik európai uralkodó sem dicsekedhet azzal, hogy ilyen művelt férfi tartozna az udvarához. A király megbecsülését tükrözi, hogy számos állami ügybe is bevonta Brisson, sőt diplomáciai küldetéssel is megbízta. Így például 1580-ban a francia követ, Anjou hercegének a kíséretével Angliába utazott, hogy megkérjék Erzsébet királynő kezét III. Henrik számára.

A király szakmai nagybecsülését tükrözi továbbá, hogy Brisson bízta meg egy törvénykönyv kidolgozásával, amelynek célja a francia tartományi jogok (coutumes) egységesítése lett volna. Brisson gyorsan el is készült a munkával; 1587-ben lezárta a Code Henry munkálatait.

Amikor az 1580-as évek végén a vallásháború újra fellángolt Franciaországban, Brisson sorsa is veszélyes, majd tragikus fordulatot vett. A hugenották és a katolikus központi hatalom közti viszályban Brisson némileg elhidegült még a királytól is. A Katolikus Liga felkelését követően a király és udvartartása 1589. január 16-án elmenekült a fővárosból, majd a párizsi parlament székhelyét is rendelettel ideiglenesen Tours-ba helyezte át. Brisson ennek ellenére Párizsban maradt – de így cselekedett legtöbb kollégája is, köztük a bíróság Első Elnöke, Achille de Harlay. A királyi parancs ugyan Párizs elhagyását rendelte el, a párizsi parlament vezetősége azonban megpróbált önálló politikát folytatni és békítőleg fellépni, hogy fékezze a polgárháborút.

B. Párizsban egyre mélyebben belesodródott a Liga hatalmi harcaiba és intrikáiba. A „Seize”, a Tizenhatok, akik Párizs irányítását magukhoz ragadták, hamarosan a parlament Első Elnökévé nevezték ki Brisson (Achille de Harlay-t leváltva). Párizs e viharos és véres politikai periódusában Brisson még mindig megpróbált közvetíteni a frontok között, igyekezett a vallásháború ellenséges pártjait, a hugenottákat és a radikális katolikusokat kibékíteni egymással. A békítésre törekvő párt, a „Politiques” tagja és elkötelezett híve azonban hamarosan defenzióba szorult. Tragikus politikai tévedése, hogy túlbecsülte befolyását és meggyőző képességét: egyre bonyolultabb és átláthatatlanabb politikai játszmat üzött, lavírozott a király és a ligák között, valószínűleg továbbra is a konstruktív közvetítés őszinte szándékával. Sejtethető volt, hogy titokban továbbra is lojális maradt a királyhoz, aki mindig is pártfogolta és segítette őt pályafutásában.

A párizsi zavargások vezetői, a hatalom birtokosai, a „Seize” (Tizenhatok) már nem sokáig bíztak benne. Hamarosan azzal gyanúsították, hogy titokban a király III. Henrik elkötelezett embere (kémje). Végül 1591-ben letartóztatták, rendkívüli bíróság elé állították és halálra ítélték. 1591. november 15-én végre is hajtják az ítéletet, kivégzik Brisson két másik „conseillers” társával együtt, nyilvános akasztással. Brisson lett ezzel a vallásháborúk második humanista tudós áldozata (Corasius hugenotta tudós után).

Brissonius elsősorban jogtudósként töltött be történetileg jelentős szerepet; a francia humanista jogtudósok legifjabb nemzedékéhez tartozott. A XVI. század első felében létrejött francia jogi iskola, a humanista jogtudomány fénykorát képviselte. Olyan nevek fémjelzik ezt a tudós generációt (amint azt fent már kifejtettem), mint Cujacius, Hotomanus vagy Donellus. Bár Brissonius sohasem élte a humanista tudósok tipikus életét – nem futott be egyetemi karriert, sohasem oktatott katedrán – mégis korának legkiválóbb tudósai közé sorolják.⁸⁴ Nagyban segítette ebben családi és anyagi háttere,

⁸⁴ Budaeus és Connanus, két idősebb humanista jogtudós szintén egyetemi karrier nélkül fejtett ki jelentős tudományos tevékenységet.

hisz a korabeli viszonyok mércéjével mérve is jelentős vagyont mondhatott a magáénak. Azt mondhatjuk, hogy szabad idejében, pusztán a művelődés kedvéért írta meg tanulmányait. Főleg fiatal korában tudott elmélyülni a kutatásban, amikor Poitiers-ban a vidéki ügyvédek csendes életére rendezkedett be.

Tudományos stílusa és érdeklődési köre alapján az „antiquarista” irányzathoz sorolhatjuk be Brisson. Kortársai közül Balduinus és Hotmannus, majd fél évszázaddal később Gothofredus is ezen irányzat elkötelezett hívének számít. A nagy nevek között is kiemelkedő Brisson életműve, elsősorban rendkívüli nyelvészeti tehetsége miatt.

A humanizmus fent vázolt vezérelveit testesítik meg Brissonius római jogi publikációi, amelyek szakmai igényessége a mai olvasó számára is imponálóak.

1. *De verborum Quae ad Ius Civile Pertinent Significatione libri XIX* (1559); a művet *Vocabularium iuris utriusque* vagy *Lexicon iuris* néven is emlegetik a források. B. egyik legjelentősebb munkája ez a két főlíó vastagságú, átfogó jogi szótár, amely a jusztiniánuszi kodifikáció terminológiáját dolgozza fel alfabetikus sorrendben, encyklopédia-szerűen. Nagyon fiatalon, alig több mint harminc évesen írta ezt a mesterművet, amely igazán megdöbbentő teljesítmény. A kötet egyaránt kielégíti a jogtudósok és a gyakorlati jogászok igényeit. Népszerűségére jellemző, hogy tizenhét kiadást ért meg, sokszor átdolgozott, kiegészített formában.⁸⁵ Az utolsó kiadást 1805-ből datálják – a mű tehát számos jogász generációnak szolgált kalauzul a római jog terminológiai útvesztőiben. A munka korának standard jogi szótárává vált és évszázadokon keresztül megőrizte szakmai tekintélyét. A lexikográfusok egészen a XIX. századig használták, idézték, kivonatolták.

A *De verborum significatione* azonban nem pusztán jogi értelmező szótár. A kötet elején Brissonius összefoglalja a királyság törvényeit és kivonatolt gyűjteményt kínál a római jogról is, valamint korának feudális házassági jogáról. Appendix formájában hozzácsatolta az anyaghoz Francis Hotman (Hotmannus) feudális joghoz írt kommentárját is. A munka alapvető jelentőségét jól tükrözi, hogy az 1743-as editiót Johann Gottlieb Heineccius dolgozta át és korrigálta. Heineccius korának egyik legjelentősebb német jogtudósa volt, aki Halléban alkotott és oktatott.

2. *De formulis et solennibus populi Romani verbis. Libri VIII* (1583). Az ókori Róma jogéletét feldolgozó mű a jelen tanulmány elsődleges tárgya, amelyben Brisson a Jusztiniánusz előtti forrásokra koncentrál. Az ókori szerzők, a nem jogász irodalom alapos feldolgozása jól illik a humanista koncepcióba, amely a középkori (vagy a VI. századi, jusztiniánuszi) latin burkából ki akarja fejteni a klasszikus római jogi forrásokat. Brisson itt kifejezetten jogtörténeti kutatásokat végez és megpróbálja a római jogot a jusztiniánuszi kodifikációtól függetlenül, egy önálló értéket képviselő forrástőmeg segítségével újramodellezni. Ezzel messze megelőzte korát. A munka hat kiadást ért meg, az utolsó kiadására Lipcsében, 1781-ben került sor.

3. *Le Code du Roy Henri III Roy de France et de Pologne* (1587). A Francia Királyság hatályos jogszabályainak gyűjteménye. Brissonius a király kérésére az első jelentős kodifikációs kísérletet dolgozta ki Franciaország számára. Ez a mű tíz egymást követő kiadást ért meg (utolsó kiadás 1629-ben Párizsban) és generációkon át mérvadó maradt.

⁸⁵ Például Modius, Frankfurt, 1587; Brederodius, Párizs, 1596; Tabor, Frankfurt, 1683 stb.

4. *Selectarum ex iure civili antiquitatum libri duo* (1556). Brisson első műve, amely már Párizsban jelent meg nyomtatásban, a fővárosba költözése után. A második kiadás Lyonban látott napvilágot, 1558-ban; de összesen ez a munka is tizenhat utánnyomást ért meg. A kiadások magas száma mutatja a mű népszerűségét és elterjedtségét. A lyoni kiadásban együtt nyomták ki Brisson két kisebb munkájával: *Ad legem Iuliam de adulteriis liber singularis* és *De solutionibus libri tres*. A későbbi kiadások mind ezt a mintát követik. A munka utolsó kiadását Trekell szerkesztette 1749-ben, Leidenben, *Opera minora varii argumenti* címszó alatt.

5. Brisson exegétikus munkái közül talán az *Observationum divini et humani iuris liber* (Párizs 1564) érdemes még a kiemelésre, amelynek utolsó kiadása Goudában, 1697-ben volt. Nyomtatásban megjelent még 1564-ben: *De ritu nuptiarum liber singularis*; *De iure conubiorum liber alter*.

ÉVA JAKAB

Humanismus und Rechtswissenschaft

(Zusammenfassung)

Bereits Kristeller hob hervor, dass die Wörter „Humanismus, Humanist“ in unseren Tagen oft missbraucht werden: „In den Diskussionen unserer Tage ist der Begriff ‚Humanismus‘ zu einem jener Schlagworte geworden, die gerade wegen ihrer Unbestimmtheit eine beinahe universale und unwiderstehliche Anziehungskraft haben. Jedermann, der an menschlichen ‚Werten‘ oder am ‚Wohlergehen des Menschen‘ interessiert ist, wird heute als ‚Humanist‘ bezeichnet, und es gibt kaum jemanden, der in diesem Sinne des Wortes kein Humanist sein möchte oder wenigstens vorgeben möchte, einer zu sein.“ Der vorliegende Beitrag geht der Frage nach, wie der Begriff historisch korrekt definiert werden kann. Wo lagen die Wurzeln des Humanismus und welche Rolle spielte diese geistige Strömung in der Entwicklung der europäischen Rechtswissenschaft?

Pico della Mirandola erarbeitete sich damals eine scharfsinnige Distinktion zwischen Humanismus und Mittelalter: „Im Mittelalter lagen die beiden Seiten des Bewusstseins – nach der Welt hin und nach dem Innern des Menschen selbst – wie unter einem Schleier träumend oder halbwach. Der Schleier war gewoben aus Glauben, Kindesbefangenheit und Wahn; durch ihn hindurch gesehen erschienen Welt und Geschichte wundersam gefärbt, der Mensch aber erkannte sich nur als Rasse, Volk, Partei, Korporation, Familie oder sonst in irgendeiner Form des Allgemeinen. In Italien zuerst verweht dieser Schleier in die Lüfte; es erwacht eine objektive Betrachtung und Behandlung des Staates und sämtlicher Dinge dieser Welt überhaupt; daneben aber erhebt sich mit voller Macht das Subjektive, der Mensch wird geistiges Individuum und erkennt sich als solches. So hatte sich einst erhoben der Grieche gegenüber den

---

Barbaren, der individuelle Araber gegenüber den anderen Asiaten als Rassenmenschen."⁸⁶

Mein Beitrag will (neben dem allgemeinen Bildungskanon) einen namhaften Vertreter der französischen Rechtswissenschaft des Humanismus, Barnabas Brissonius und sein Werk vorstellen.

---

⁸⁶ BURCKHARDT: *Kultur*. p. 99.